

ТИТУЛЯЦІЯ ТА НОМЕНКЛАТУРА ВИЩИХ УРЯДОВЦІВ КИЄВА ЧАСІВ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ (1569 – 1648 рр.)

У статті розглядаються титулятура та персональний склад київських урядовців часів Речі Посполитої 1569 – 1648 рр..

Ключові слова: Київ, Річ Посполита, чиновник, титул.

Дослідження історії міста Києва є однією із складових історичної урбаністики, яка останнім часом набула значного розвитку. Дана розвідка, що присвячена розв'язанню питання титуляції та персонального складу київського чиновництва XVI – XVII ст., по-новому ставить питання про персональний склад та посадові обов'язки державних урядовців у Києві. Розуміння ролі чиновників у міському житті та особливостей функціонування бюрократичної системи в місті дозволяє по-новому трактувати багато подій київської історії цього періоду. Тим більше, що саме період перебування Києва у складі Речі Посполитої є вивченим набагато менше, ніж історія міста часів Київської Русі чи Російської імперії.

Останнім часом у киевознавстві з'явилася низка праць, присвячених проблематиці воєводського управління та персоналій київських чиновників таких авторів, як Хенрік Літвін, Вітольд Бобінський, Наталія Білоус [1; 2; 3]. Втім, спеціальної розвідки, яка б стосувалася питання розв'язання титуляції та обсягу функцій вищих київських городських чиновників, немає.

Якщо подивитися на реальний стан речей у Києві 1569 – 1648 рр., то, безперечно, головним постійним представником воєводської адміністрації в місті був підвоєвода, який заступав воєводу під час його відсутності. Коли врахувати, що київські воєводи не з'являлися в місті по декілька місяців, а то й років, то саме цей чиновник ставав центральною фігурою воєводської адміністрації та уособленням державної влади. Тому вивчення персоналій київських підвоєвод є досить важливим з погляду їх значної ролі в історії Києва.

В історичній літературі на сьогодні існує певна плутанина з термінологічним визначенням посади, на якій перебувала людина, заступаючи відсутнього воєводу. Крім власне назви підвоєводи, вживаються назви «намісник» та «справця», які трактуються більшістю дослідників як синоніми [1, с. 211]. Проте, існує ряд документів, що своїм змістом спростовують подібні дефініції. Наприклад, у люстрації староств Київського воєводства 1570 р. серед ревізорів значиться «...Михайло Мишка-Варковський, справця воєводства Київського, староста Гомельський ...приїхали до Києва, замка його королівської милості, де був присутнім намісник пана воєводи київського Василь Рай» [4, с. 1].

У листі 1574 р. про передачу Трьохсвятительської церкви священику Філіпу Одонію є такі підписи – «...Владислав, князь Збаразький, справця воєводства Київського, державця Потоцький, рукою своєю; Василій Рай, намісник і депутат землі Київської» [5, с. 492].

Наведені фрагменти документів, переконують в тому, що серед цих титулів безперечно існують певні функціональні розбіжності. Офіційним заступником воєводи

був підвоєвода, обов'язки якого уточнювались сеймовими конституціями 1631 та 1633 рр. [6, с. 383 – 384]. Він був наділений найбільш владними повноваженнями та захищений законом у своїх діях.

Намісник, виходячи з документів, пов'язувався з київським замком, бо постійно маємо намісницьку титуляцію, прив'язану власне до замку. Наприклад, у 1644 р. в заяві до київського гродського суду було написано, що «на вряді гродському, в замку його королівської милості Київському, переді мною, Войтехом Єндровським, понамісником замку Київського...» [7, с. 47].

На нашу думку, в даному випадку різна титуляція вищих гродських чиновників Києва має ту ж природу, що і у випадку із воєводами. Підвоєводи, які теж не могли бути постійно приутніми в замку, призначали «виконуючими обов'язки» інших людей, яким вони довіряли. Саме цим можна пояснити той факт, що в документах під однією і тією ж датою фігурують різні люди на різних посадах, але які виконують одні функції [4, с. 1].

Тож різна титуляція чиновників, що заступали київського воєводу, виглядатиме наступним чином – підвоєвода – це офіційний, призначуваний самим воєводою, керівник адміністрації в Києва. Тоді як справці та намісники – це заступники вже самого підвоєводи на час його відсутності в місті. Призначалися вони, як ми бачимо, чи самим воєводою [4, с. 1], чи підвоєводами.

Першим у досліджуваній період чиновником, що заступав воєводу Острозького, був справця Київського воєводства Михайло Мишка-Варковський. У січні 1570 р. він скаржився на бояр князя Острозького [8, с. 26]. Того ж року Мишка-Варковський в якості справці був у складі комісії ревізорів, надісланих вальним сеймом, а намісником київського замку в цей час виступав Василь Рай, який не мав бажання повністю звітуватися перед ревізорами [4, с. 1]. Вірогідно, маючи повноваження від вального сейму, ці ревізори перевищували свої повноваження, через що 12 червня 1571 р. король надіслав листа керівникам подніпровських замків і волостей, де містилася пряма вказівка про припинення зловживань ревізорів [9, арк. 1].

Влітку 1572 р. Михайло Мишка-Варковський отримує службове підвищення у вигляді посади волинського каштеляна і на цьому його київський період в біографії завершується [10, с. 289 – 290].

У 1570 р. намісником воєводи у київському замку був Василь Рай, що проходив як співучасник у справі грабунку київським каштеляном Павлом Сапегою вірменських купців [11, с. 146]. У лютому 1573 р. київський намісник Василь Рай та справця воєводства Київського Владислав Збараський віддали священику Філіпу Одонію Трьохсвятительську церкву в Києві [5, с. 492]. Тому, вірогідно, справцею Київського воєводства після Мишки-Варковського став Владислав Збараський, але намісником київського замку залишався Василь Рай. Відомо, що Збараський увійшов у конфлікт з київським гродським суддею Іваном Сущинським (Солтаном) [12, с. 83].

У 1575 р. київським намісником став князь Остафій Ружинський [13, с. 66]. Його ім'я з титуляцією київського намісника зустрічається у 1579 р., коли він оголошував королівську грамоту київським міщанам про порядок ведення у місті судочинства [14, арк. 1 – 2] та в 1581 р. [13, с. 66].

Про Ружинського можна говорити як про представника князівського роду, що мав клієнтальну залежність від потужного князя Михайла-Корибута Вишневецького, який у

лютому 1581 р. став київським каштеляном. Можливо Вишневецький і протегував Ружинському при зайнятті цієї посади для контролю ситуації в Києві.

У 1582 р. є згадка про київського намісника Григорія Мацевича. У судовій справі він іменується «войський намісник київського воєводи князя Острозького» [15, с. 4]. Цілком можливо, що ця особа поєднувала в собі дві посади – войського і воєводського намісника. Однак, він пробув на цій посаді недовго. Вірогідно, наприкінці 1583 р. чи на початку 1584 р. київським намісником став волинський князь Матуш Воронецький. Вже у січні 1584 р. на нього скаржився київський міщанин Василь Кривкович, бо князь відібрав у нього різне майно, яке, правда, згодом повернув [15, с. 5]. У серпні 1584 р. він, вже як головуючий на київському гродському суді, розглядає справу між Янушом Острозьким та Петром Семашком [16, с. 89]. У листопаді 1585 р. на Воронецького скаржитья київський магістрат, оскільки той не виконав його вимог про припинення шинкування деякими слобожанами [15, с. 28]. У березні 1588 р. войовничий намісник забрав у митрополичого боярина Андрія Залеського половину ґрунту і хлопа. Правда, після листа Острозького він мав все повернути попередньому власнику [17, с. 219].

У 1592 р. в Києві фіксується вже інший намісник – Філон Стрибиль. В березні цього року київський воєвода Острозький пише «намісникові нашому, уроженому Філону Стриблю», щоб він жодним чином не намагався привернути під замкове послушення митрополичих слобожан [18, арк. 1 – 3].

На його місце намісника прийшов ще один представник місцевої аристократії – Ян Аксак, який обіймав цю посаду у 1594 – 1599 рр., а після того став київським земським суддею. Саме з прізвиськом Аксака вперше згадується у 1595 р. і титул київського підвоєводи [19, с. 70]. Можливо, саме цей знавець юридичних тонкощів спромігся отримати ширше коло повноважень, ніж воєводський намісник. Аксак вперше започаткував практику заміщення себе як підвоєводи іншими особами. У 1599 р. в одному з документів зазначається: «На вряді його королівської милості гродському Київському переді мною, Криштофом Сулімовським, будучи на місці врядовому від його милості пана Аксака, підвоєводи київського» [19, с. 114]. Після 1600 р. посада підвоєводи частіше вживається в офіційній титуляції київських чиновників.

З літа 1600 р. київським підвоєводою стає волинський шляхтич Вацлав Вільгорський. У серпні 1600 р. він вже як підвоєвода прийняв заяву Василя Ходики-Креницького про те, що останній втратив документ про своє шляхетство через пожежу в Київському замку, що відбулася наприкінці липня 1600 р. [20, арк. 1 – 2]. На 1605 р. Вільгорський достатньо вільно почувався в місті, оскільки вже сам призначав своїх заступників. 31 березня 1605 р. у донесенні возних про відібрання в київського священика Філіпа Одонія Софійської та Десятинної церков і заборону йому протопопом правити службу, зазначається: «на вряді його королівської милості гродському Київському, переді мною Станіславом Вигурою, понамісником київським від його милості пана Вацлава Вільгорського, підвоєводія київського» [21, с. 5 – 6].

Таким чином, підвоєвода Вацлав Вільгорський вже замість самого воєводи призначав своїх намісників у Києві. На нашу думку, така сміливість підвоєводи пояснюється тим, що старий воєвода князь Василь-Костянтин Острозький був старим і немічним, і тому не міг повністю контролювати діяльність київського підвоєводи. Вільгорський був підвоєводою до смерті князя Острозького у лютому 1608 р. У березні того ж року київським воєводою було призначено Станіслава Жолкевського, який

призначив нового підвоєводу. Вірогідніше за все Вільгорський перебував на посаді підвоєводи до початку літа 1609 р., тобто до часу, коли згадується новий підвоєвода [22, с. 23].

Заступником Станіслава Жолкевського став безкомпромісний і войовничий волинський шляхтич Михайло Мишка-Холоневський, що вперше виголосив киянам універсал в якості підвоєводи навесні 1609 р. [23, с. 9]. Протягом свого десятирічного підвоєводства Холоневський вперто провадив політику свого шефа, постійно маючи конфлікти з різними особами. Також є цікавим поєднання в одній особі титулів підвоєводи і ротмістра київського [24, арк. 320]. Це свідчить про те, що Холоневський перебрав на себе як власне адміністративні функції, так і функції командира слабої та нечисельної, можливо навіть гіпотетичної, замкової залоги міста Києва.

У серпні 1618 р. він «моцно і гвалтовно» наслав своїх слуг і гайдуків на церкви Верхнього Києва – Воздвиження та Трьохсвятительську, які ці добра «побрали і пограбували». Навіть не дивлячись на те, що підвоєвода належав до православної церкви.

Прибуття до міста нового воєводи у 1619 р. поставило питання і про нового підвоєводу. В 1620 р. є згадка про київського підвоєводу Миколу Івашевича-Макаревича [2, с. 575]. Хоча достовірність цього підвоєводського призначення є досить сумнівною.

У 1620 р. київським підвоєводою стає Федір Слець, який через рік обійняв посаду київського хорунжого. Він перебував на підвоєводстві до 1628 р., а після того залишився тільки київським хорунжим. Слець призначив своїм заступником у 1621 р. Олександра Солтана. Останній вів дізнання у справі княгині Курцевичової [25, с. 325]. У 1626 р. заміщав підвоєводу, титулюючись так – «на вряді гродському в замку його королівської милості Київського, переді мною Олександром Солтаном, намісником київським, підвоєводства київського» [26, с. 197].

З призначенням у 1628 р. нового воєводи Олександра Заславського в Києві згадується новий замковий намісник. У серпні 1628 р. ним став Мартин Климович, який завізував лист Мелетія Смотрицького до митрополита Іова Борецького [22, с. 77]. На цього намісника скаржилися і московські купці, яких він разом з київським вїтом Созоном пограбував. Помилково ця скарга датована 1645 р. але це відбулося не пізніше лютого 1629 р., коли помер київський вїт Созон Балика [27, с. 406].

На нашу думку, це перший в історії міста випадок, коли дуже важливу і відповідальну посаду у воєводській адміністрації посіла людина, яка походила з незаможної шляхти. В подимному реєстрі Київського воєводства за 1640 р. Климовичі є одними з найбідніших шляхтичів, які володіли тільки одним поселенням, що складалося з півдиму [28, с. 93]. Ми припускаємо, що це був випадок, коли на підвоєводській посаді знаходилась людина, що була нещодавно номінована на шляхетство. По-перше, саме прізвище, що є характерним для міщанського стану. По-друге, це прізвище міцно пов'язане з середовищем київського міщанства. У 1575 р. «Домна Малковна Степанова, жона Климовича, міщанка з государського міста київського разом з сином Іваном Степановчем, сином Климовичем» продала комору з місцем міщанину Мітковичу. Під купчою стоїть підпис тогочасного київського вїта Юрія Климовича [29, арк. .1].

Тож можна припустити, що Мартин Климович походив з середовища київського міщанства і недавно отримав шляхетське достоїнство. Тим більше, що призначав його князь Олександр Заславський, який вчився в навчальних закладах Голандії, Франції та

Німеччини, де в нього міг певною мірою нівелюватися шляхетський гонор, і він зміг призначити на відповідальну посаду здібну людину, незважаючи на його становище.

Наступні події, пов'язані зі зміною воєвод, безперечно позначилися і на ситуації з призначенням підвоєвод. Наступний після Климовича, підвоєвода у Києві згадується тільки у 1632 р. Це був Олександр Кросницький [30, с. 183]. Крім того, що це був місцевий київський шляхтич, нічого про цю персону не відомо.

Восени 1632 р. київським підвоєводою вже був Ян Ліплянський, який 8 листопада значився в цій якості серед послів від Київського воєводства на елекційний сейм Владислава IV [31, с. 220]. Останній раз цей київський підвоєвода згадується у 1641 р., коли розглядав справу між шляхтянкою Марушею Тушевською та тодішнім чернігівським каштеляном Адамом Киселем [7, с. 22].

Під час його підвоєводства є відомості про кількох намісників. У 1634 р., коли київські шинки віддавалися в оренду хорунжому Єльцю, в гродські книги цей запис вніс «Станіслав Вигура, городничий та намісник замку київського» [32, арк. 1]. Це один з небагатьох випадків у київській історії, коли намісником підвоєводи став городничий, який по суті і був головним у замку. Але вже наступного, 1635 р. запис у гродській книзі веде «намісник замку київського Ян Млотковський», який того ж року титулюється підвоєводою [33, арк. 4, 6]. В грудні 1640 р. продажний лист між київськими міщанами засвідчує Петро Брудновський, «намісник замку київського» [34, арк. 1]. В 1645 р. у королівській канцелярії розглядалась справа між намісником київського замку Петром Брудновським разом з підзамчими київськими та отцем Жиховичем, законником Братського монастиря, про поранення останнього і “zdespektowanie” його духовного стану [35, арк. 250 – 250зв]. Однак, перебування Брудновського намісником до 1645 р. є перебільшенням, вірогідно, що ця справа могла пройти довгий шлях до розгляду в королівській канцелярії, тоді як у Києві вже були інші намісники, діяльність яких зафіксована у місцевих документах. Тому можна відносити цю справу до 1640 – 1641 рр. У 1641 р. є згадка про київського намісника Федора Мостицького [30, с. 183].

З 1643 р. в Києві був новий підвоєвода Ян Вітинський. Його ім'я згадується з цією титуляцією у вироках 1645 та 1646 рр. [36, арк. 1]. За його підвоєводства «Войтех Єндровський, понамісник замку київського» приймав заяви до київського гродського суду в квітні 1644 р. [7, с. 47]. А у 1645 р. скаргу від шляхтича Івана Коленди на ігумена Микільсько-Пустинського монастиря Ісаїю Трохимовича-Козловського у київському гродському суді приймав намісник Станіслав Бочковський [7, с. 65]. Навесні 1646 р. останнім київським підвоєводою перед подіями 1648 р. став Олександр Ленкевич-Іпогорський, коли королівським листом його зобов'язували повернути євреям міста Розвазова срібла на тисячу злотих [37, арк. 107]. У липні 1647 р. цей київський підвоєвода згадується у конституції варшавського сейму [6, с. 71].

Таким чином, наведений та впорядкований список й титуляція вищих київських гродських чиновників часів Речі Посполитої засвідчують, що вони мали чіткі функціональні обов'язки, а посада підвоєводи не є тотожною посаді «намісника» чи «справці», як про це пишеться в багатьох працях. Функціональні обов'язки й титуляція мали надзвичайну вагу в умовах ранньомодерного суспільства, чітко розділялися й мали зовсім різну суспільну вагу.

Джерела та література:

1. Litwin H. *Napływ szlchty polskiej na Ukrainę 1569 – 1648.* – Warszawa, 2000. – 224 s.

2. Bobinski W. Wojewodstwo Kijowskie w czasach Zygmunta III Wazy. Studium osadnictwa i stosunkow wlasnoscii ziemskiej. –Warszawa, 2000. – 598 s.
3. Білоус Н. Київ наприкінці XV – у першій половині 17 століття. Міська влада і самоврядування. – К., 2008. – 360 с.
4. Архив Юго-Западной России, изданный временной комиссией для разбора древних актов. – К.: Типография Н. Т. Корчак-Новицкого, 1886. – Ч. 7. – Т. 1.
5. Оглоблин Н. К вопросу о начале Киевской академии // Киевская старина. – 1886. – № 3. – С. 482 – 494.
6. Volumina Legum. Przdruk praw staraniem x. x. piarow w Warszawie, od roku 1732 do roku 1780 wydanego. – Petersburg, 1859. – Т. 1 – 4. – 504 s.
7. Україна перед Визвольною війною 1648 – 1654 рр. Збірка документів (1639 – 1648) / відп. ред. М. Петровський, К. Гуслистий. – К.: Вид-во АН УРСР, 1946. – 256 с.
8. Опись актовой книги Киевского центрального архива, № 2043 (Луцкая городская, записовая и поточная книга 1569 г.). / сост. И. Каманин. – К., 1886. – 67 с.
9. Російський державний історичний архів у м. Санкт-Петербурзі. – Ф. 826. – Оп. 1. – Од. зб. 72.
10. Руська (Волинська) метрика Регести документів коронної канцелярії для українських земель (Волинське, Київське, Брацлавське, Чернігівське воєводства) 1569–1673. – Грімстед – К., 2002. – 914 с.
11. Торгівля на Україні. XIV – середина XVII ст. Волинь та Наддніпрянщина: Актові джерела. – К.: Наукова думка, 1990. – 374 с.
12. Описи актовых книг Киевского центрального архива, № 2051 (Луцкая городская, записовая и поточная книга 1577 г.) / сост. Е. Диаковский. – К., 1907. – 143 с.
13. Новицкий И. Князья Ружинские // Киевская старина. – 1882. – № 2. – С. 59 – 84.
14. Російський державний архів давніх актів. – Ф. 1478. – Оп. 1. – Од. зб. 964.
15. Опись актовой книги Киевского центрального архива, означеной по списку оного под № 8 (Житомирская городская поточная книга 1582 – 1588). – К., 1869. – 67 с.
16. Актова книга Житомирського міського уряду кінця XVI ст. (1582 – 1588 рр.). – К.: Наукова думка, 1965. – 191 с.
17. Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные Археографической комиссией. – СПб.: Типография Эдуарда Праца, 1863. – Т. 1.– 301 с.
18. Інститут рукописів НБУ імені В. Вернадського НАН України. – Ф. II. – Од. зб. 22617.
19. Книга Київського підкоморського суду (1584 – 1644) / відп. ред. В. Німчук. – К.: Наукова думка, 1991. – 344 с.
20. Інститут рукописів НБУ імені В. Вернадського НАН України. – Ф. II. – Од. зб. 1431.
21. Левицкий О. К истории водворения в Киеве унии // Чтения в историческом обществе Нестора-летописца. – 1891. – Кн. 5. – С. 137 – 140.
22. Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные Археографической комиссией. – СПб.: Типография Эдуарда Праца, 1865. – Т. 2. – 287 с.
23. Опись актовой книги Киевского центрального архива, № 11 (Книга Житомирская, городская, записовая и поточная за 1609 г.). / сост. А. Свидницкий. – К., 1879. – 29 с.
24. Центральний державний історичний архів України в місті Києві. – Ф. 11. – Оп. 1. – Од. зб. 6.
25. Мухин Н. Киево-Братский училищный монастырь. Исторический очерк. – К., 1893. – 407 с.
26. Описание документов архива западнорусских униатских митрополитов. 1470 – 1700. – СПб., 1897. – Т. 1. – 502 с.
27. Воссоединение Украины с Россией. Документы и материалы в трех томах / ред. кол.: П. Гудзенко. – М.: Изд-во АН СССР, 1954. – Т. 1. – 583 с.
28. Яковенко Н. Склад шляхти-землевласників Київського воєводства напередодні визвольної війни українського народу 1648 – 1654 // Феодалізм на Україні: Збірник наукових праць / відп. ред. В. Смолій. – К.: Наукова думка, 1990. – С. 79 – 99.
29. Російський державний архів давніх актів. – Ф. 1478. – Оп. 1. – Од. зб. 20.
30. Rulikowski E. Opis powiatu kijowskiego. – Kijow – Warszawa, 1913. – 213 s.
31. Архив Юго-Западной России, изданный временной комиссией для разбора древних актов. – К.: Типография Н.Т. Корчак-Новицкого, 1861. – Ч. 2. – Т. 1. – 348 с.
32. Інститут рукописів НБУ імені В. Вернадського НАН України. – Ф. II. – Од. зб. 22622.
33. Центральний державний історичний архів України в м. Львові. – Ф. 140. – Оп. 1. – Од. зб. 125.

34. Інститут рукописів НБУ імені В. Вернадського НАН України. – Ф. II. – Од. зб. 1431.
35. Російський державний архів давніх актів. – Ф. 389. – Оп. 1. – Од. зб. 214.
36. Державний архів міста Києва. – Ф. 1. – Оп. 1. – Од. зб. 4147.
37. Інститут рукопису НБУ імені В. Вернадського НАН України. – Ф. I. – Од. зб. 4104.

Аннотація

В статье рассматриваются титуляция и персональный состав киевских чиновников времен Речи Посполитой 1569 – 1648 гг..

Ключевые слова: Киев, Речь Посполита, чиновник, титул.

Annotation

In the article study title and membership of the Kyiv officials during Rich Pospolyta time since 1569 – 1648 years.

Key words: Kyiv, Rzeczpospolita, official, title.

Ірина Телегуз

(м. Київ)

АПОЛІТИЧНІСТЬ І ПОЛІТИЧНІСТЬ УКРАЇНСЬКОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ В ОСВІТНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ 1920-Х РР.

Розкривається суть аполітичної та політичної позицій української інтелігенції в освітній діяльності 1920-х рр..

Ключові слова: інтелігенція, аполітичність, політичність, українізація, освіта.

Розвиток освіти безпосередньо залежить від політики держави, тому визначення напрямів освітнього розвитку завжди перебувало в політичній площині. Політична активність освіченої верстви суспільства в країнах Європи і в Україні вплинула на творення ідей та ідеалів суспільства. І все це знайшло своє відображення в освітніх процесах розвитку кожного народу. Традиційно активну роль у політичному житті держави для вирішення освітніх питань відігравала українська інтелігенція.

Дослідження Г. Касьянова, В. Даниленка, О. Рубльова, Д. Бачинського, М. Кузьменка та ін. висвітлюють діяльність інтелігенції в роки «українізації» в Радянській Україні, а також ті зміни, які відбувалися в соціальній структурі української інтелігенції упродовж 1920 – 1930-х років. Окремі наукові доробки українських вчених збагачують знання стосовно діяльності відомих українських громадських педагогічних і політичних діячів, причетних до освітнього процесу в даний період. Однак, існує потреба переосмислити позицію інтелігенції в суспільстві по-новому, з'ясувати в чому була її політичність, і, що насправді приховувалося за аполітичною позицією в роки українізації.

Виступи національної інтелігенції, у тому числі й вчителів, за націоналізацію школи стали характерною рисою українського руху на початку ХХ ст. Значним поштовхом до змін у середовищі інтелігенції були визвольні змагання українського народу 1917 – 1921 рр., оскільки ці події вплинули на світогляд цілого покоління інтелігентів. Період діяльності національних урядів, коли політично активна інтелігенція займалась державобудівництвом, працювала над створенням системи національної освіти в Україні, фактично забезпечили вчителям та й загалом інтелігенції негативне політичне минуле з точки зору більшовиків.